

Nr 85 - Dec. 1980

MEDEDELINGEN BLAD

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

MEDEDELINGEN BLAD AMPT EPE

Ampt Epe

Nr 85 – december 1988

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1316

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap *f* 20,- per jaar

Bestuur:

Voorzitter:

W. Terwel
Apeldoornseweg 41
8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455

Sekretaris/penningmeester:

W. van Putten
Hoofdstraat 80
8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579

Leden:

M. Endendijk
Mevrouw Th. te Riele - ter Laak
F. Zandstra

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

Het bestuur in de Gemeente Epe tussen 1818 en 1865 (5)

Wij hebben in de vorige aflevering kunnen zien welke vernieuwingen in ons staatsbestel zich voordeden aan het eind van de jaren veertig en het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw. Alle staatsrechtelijke veranderingen zijn rechtstreeks het gevolg van de grondwet van 1848 die toch onverwachts snel tot stand kwam.

Onder druk van de internationale politieke situatie (menig vorstenhuis dreigde in te storten in die dagen) wijzigde het starre standpunt van Koning Willem II in vierentwintig uur tijds met betrekking tot door te voeren hervormingen van uiterst conservatief tot zeer liberaal. Zo stelde deze vorst zijn troon veilig, maar gaf daarmee zijn macht prijs ten gunste van een gekozen volksvertegenwoordiging.

De grondwet kondigde een nieuwe kieswet aan en een gemeentewet. Deze twee wetten, die in 1850 en 1851 door de Kamers werden aanvaard, hebben het bestuur van een gemeente en de wijze waarop dat tot stand komt, in hoge mate beïnvloed.

In de vorige afleveringen bespraken wij de veranderingen in zijn algemeenheid. Nu willen wij gaan kijken hoe de situatie in Epe zich ontwikkelde.

Het bestuur in Epe na 1851

Hoe de eerste gemeenteraadsverkiezingen in Epe precies in zijn werk zijn gegaan is niet meer te achterhalen.

Uitgerekend het gemeenteverslag over 1851 is verloren gegaan. Andere bronnen reppen met geen woord over deze eerste raadsverkiezingen.

Waar het cijfertjes betreft zullen wij dan ook genoeg moeten nemen met wat gemeenteverslagen vermelden over latere verkiezingen.

Waarschijnlijk zullen die eerste verkiezingen op de derde dinsdag in juli 1851 zijn gehouden. Artikel 7 van de gemeentewet uit 1850 vermeldt dat die verkiezingen altijd op de derde dinsdag in juli plaats moet hebben.

Had bij die verkiezingen niemand een absolute meerderheid behaald, dan moest een herstemming plaatshebben binnen veertien dagen.

Nogmaals over aantal kiesgerechtigden en opkomstpercentage bij die eerste verkiezingen in Epe is dus niets met zekerheid te zeggen.

Afgaande op de aantallen in latere jaren kan men veilig aannemen dat het aantal kiesgerechtigden iets meer dan 300 bedragen zal hebben.

Tabel 1: aantallen kiesgerechtigden in Epe tussen 1852 en 1866, tussen haakjes steeds de percentages m.b.t. de totale bevolking in dat jaar. Zijn in de laatste kolom twee aantallen vermeld, dan geeft het tweede aantal aan de opkomst in dat jaar bij een tweede verkiezing of een herstemming, omdat niemand in eerste instantie een absolute meerderheid behaalde.

jaar	kiesgerechtigden T.K. en P.S.	kiesgerechtigden gemeenteraad	opkomst bij verk. gem. raad
1852	153 (2.36 %)	321 (4.95 %)	geen verkiezing
1853	157 (2.38 %)	353 (5.36 %)	onbekend
1854	161 (2.42 %)	364 (5.47 %)	geen verkiezing
1855	160 (2.37 %)	354 (5.24 %)	203-161
1856	166 (2.39 %)	361 (5.19 %)	geen verkiezing
1857	167 (2.37 %)	368 (5.22 %)	235
1858	185 (2.57 %)	382 (5.31 %)	geen verkiezing
1859	168 (2.38 %)	355 (5.04 %)	onbekend
1860	171 (2.40 %)	352 (4.93 %)	geen verkiezing
1861	171 (2.34 %)	354 (4.85 %)	206-91
1862	176 (2.36 %)	379 (5.08 %)	175-207
1863	183 (2.43 %)	373 (4.95 %)	225
1864	163 (2.15 %)	352 (4.65 %)	geen verkiezing
1865	162 (2.14 %)	338 (4.46 %)	onbekend
1866	161 (2.10 %)	332 (4.33 %)	geen verkiezing

Als er geen tussentijdse vakatures ontstaan, worden er voor de gemeenteraad om het andere jaar verkiezingen gehouden. Een raadslid zit in principe zes jaar en om het andere jaar wordt een derde vervangen. Het aantal kiesgerechtigden voor zowel tweede kamer als provinciale staten als voor de gemeenteraad wordt per jaar bepaald op grond van vooral belasting gegevens. Deze aantallen worden jaarlijks in de gemeenteverslagen vermeld. Helaas is men in het verstrekken van cijfers met betrekking tot de opkomst bij verkiezingen minder nauwkeurig, zodat wij hiervan geen volledig beeld hebben. Tabel 1 geeft een overzicht van het aantal kiesgerechtigden tussen 1852 en 1866, voor zowel tweede kamer als gemeenteraadsverkiezingen.

Tevens is, waar dat kon worden achterhaald, het aantal opgekomenen bij de gemeenteraadsverkiezingen vermeld. Deze tabel toont ons tevens de percentages van de totale bevolking die de kiesgerechtigden uitmaken. Voor de tweede kamer zien wij dit percentage met zo nu en dan een uitschieter naar boven van zo'n 2.40 % naar 2.10 % dalen. Voor de gemeenteraad zakken de percentages van ruim 5 %

naar ruim 4.33 %. Ook nu geldt, dat de toename van de bevolking (bijna 120 in die periode) vooral zit in de groei van het aantal minvermogenden.

Als wij nu even 1860 nemen als voorbeeld, want over dat jaar hebben wij cijfers (zie tabel 6 op blz. 12 t/m 14 van mededelingen blad "Ampt Epe" nummer 81, dan bedraagt het aantal 23 jarige en oudere mannen 1807. In dat jaar bedraagt het aantal kiesgerechtigden voor de gemeenteraadsverkiezingen in Epe 352, wat 4.93 % van de totale bevolking is. Dat betekent dat 19.48 % van de mannen die daar qua leeftijd voor in aanmerking komen in Epe kiesgerechtigd zijn voor de gemeenteraad. In de vorige aflevering lasen wij dat voor datzelfde jaar voor geheel Nederland 18.35 % van de mannen van 23 jaar en ouder aan de gemeenteraadsverkiezingen kunnen meedoen. Epe steekt daarbij dus gunstig af, ruim 1 % meer kiesgerechtigden dan gemiddeld in het land. De relatief lage census en een redelijke economische situatie in Epe zullen daar wel oorzaak van geweest zijn. De eerste verkiezingen van 1851 betekenen een volslagen breuk met de situatie voor die tijd. De raadsleden worden nu niet meer door lieden buiten de gemeente aangewezen, maar nu door burgers uit de gemeente zelf, als die althans aan de censusverplichtingen voldoen, door direkte verkiezingen gekozen. De verkiezingen resulteren in ieder geval in de beëdiging van 13 gekozen raadsleden op 1 oktober 1851. De nieuwe raad kan met de gemeentewet als ruggesteun aan de gang gaan. Als wij naar tabel 2 kijken – waarin de namen en gegevens van de 13 raadsleden vermeld zijn – en wij vergelijken die met tabel 1 op bladzijde 6 van mededelingen blad "Ampt Epe" nummer 83, dan valt op dat van de oude gemeenteraad alleen burgemeester Van der Feltz als raadslid wordt gekozen. Tot 1865 – het jaar waarin ons onderzoek ophoudt – constateren wij maar eenmaal dat een raadslid van voor 1851 door verkiezingen terugkomt in de raad. Het betreft hier raadslid 19 de veearts Willem Overbosch (zie tabel 2).

De raad van 1851 is dus vrijwel geheel ververst. Wat tabel 2 ook laat zien is dat eenmaal gekozen tot raadslid nog niet betekent, dat men ook raadslid blijft. De periodieke aftreding betekent niet dat men – omdat men al raadslid is – zeker is van herverkiezing. Verschillende malen worden zittende raadsleden niet herkozen. Een markante uitzondering hierop is Jan Mulder Gzn (in tabel 2 raadslid nummer 34), die bijna 56 jaar onafgebroken, tot aan zijn dood toe in de raad heeft gezeten. Ook het aantal malen dat iemand voor het raadslidmaatschap

Tabel 2: gemeenteraadsleden in Epe tussen 1851 en 1866. Zie voor toelichting op deze tabel mededelingenblad "Ampt Epe" nummer 82, bladzijde 11.

	naam	beroep	benoemd per	vertrokken per	reden vertrek
9.	mr. Gustaaf Willem van der Feltz, Epe	secretaris/notaris dijkgraaf/burgemeester	1-10-1851	17-7-1855	niet herkozen
21.	Lambert Mulder, Vaassen	papierfabrikant	1-10-1851	11-4-1862	overleden
22.	Willem Dalhuizen, Oene	koopman	1-10-1851	17-9-1862	bedankt
23.	Paul Heering Hzn, Vaassen	koperfabrikant/ wethouder (30)	1-10-1851	26-2-1884	overleden
24.	Willem Sanders Tzn, Oene	papierfabrikant/wethouder	1-10-1851	1-9-1853	niet herkozen
25.	Gerrit Scholten Bzn, Epe	koopman/wethouder	1-10-1851	20-7-1863	niet herkozen
26.	Jan van Westerveld, Epe	landbouwer	1-10-1851	17-4-1861	overleden
27.	Albert Logtenberg, Oene	landbouwer	1-10-1851	11-8-1885	niet herkozen
28.	Albertus Koekoek, Epe	koperfabrikant	1-10-1851	23-5-1876	overleden
29.	Jan van Tongeren Jzn, Epe	landbouwer	1-10-1851	18-7-1865	niet verkozen
30.	Hendrikus Poll Jonker, Epe	papierfabrikant/ wethouder (24)	1-10-1851	20-7-1863	niet herkozen
31.	Jan Jonker Azn, Epe	landbouwer	1-10-1851	29-5-1853	overleden
32.	Johannes Anthonius Mentink, Vaassen	papierfabrikant	1-10-1851	1-9-1853	niet herkozen

naam	beroep	benoemd per	vertrokken per	reden vertrek
33. mr. Erdwin Frederik Johannes Weerts (24), Epe	burgemeester (9) per 1-3-1852/lid prov. staten	1-9-1853	14-3-1899	overleden
34. Jan Mulder Gzn (32), Vaassen	landeigenaar	1-9-1853	22-7-1909	overleden
19. Willem Overbosch (31), Epe	veearts	1-9-1853	17-7-1855	weigert herben.
35. Arend Bibo (9), Oene	landbouwer	17-7-1855	24-7-1892	overleden
36. Lubbertus van Gerrevink (19), Epe	bierbrouwer/wethouder (25)	17-7-1855	20-9-1876	bedankt
32. Johannes Anthonius Mentink (26), Vaassen	papierfabrikant	16-7-1861	1-9-1893	niet herkozen
37. Derk Dalhuizen Dzn (22), Oene	akkerbouwer/ gem. opzichter	2-10-1862	20-7-1863	bedankt
38. Daniël Herink Westhof (21), Vaassen	papiermaker	17-9-1862	20-7-1887	niet herkozen
39. Wolter Brouwer (25), Epe	landbouwer	3-9-1863	23-9-1878	overleden
40. Saris Overbosch (30), Epe	grutter	3-9-1863	29-7-1873	bedankt
41. Roelof Dalhuizen (37), Oene	landbouwer	20-7-1863	6-3-1880	overleden
42. Nicolaas Hendrik van der Willingen (29), Epe	polderontvanger/ wethouder (36)	18-7-1865	20-9-1876	bedankt

bedankt neemt tussen 1851 en 1865 toe vooral vergeleken met de tijd ervoor. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het werk dat men als raadslid te doen heeft. Lazen wij in vorige afleveringen dat een raadslid vóór 1851 weinig meer te doen had dan een aantal vergaderingen bijwonen, waarin men zich uitsluitend bezig hield met het accoord verklaren met wat anderen hadden bedisseld, na dit gedenkwaardige jaar moet er aangepakt worden. De raad staat aan het hoofd van de gemeente en dat brengt nogal wat werk en verantwoordelijkheid met zich mee. Dat werk beperkt zich voor de raadleden niet uitsluitend tot bijwonen van vergaderingen, maar zij nemen ook plaats in commissies die allerlei projekten gaan voorbereiden. Het aantal vergaderingen per jaar neemt toe.

Tabel 3: aantal raadsvergaderingen per jaar in de periode 1851-1865 bedroeg.

1851	5 maal	1859	8 maal
1852	14 maal	1860	12 maal
1853	16 maal	1861	11 maal
1854	11 maal	1862	7 maal
1855	11 maal	1863	12 maal
1856	9 maal	1864	9 maal
1857	10 maal	1865	9 maal
1858	8 maal		

N.b. 1851 is het aantal gegeven vanaf 1 oktober.

Er wordt trouwens net zo vaak vergaderd als B en W goeddunken. Dat was voor 1851 min of meer ook wel zo, maar toen genoten burge-meester en assessoren wat meer vrijheid om zelfstandig oplossingen te bedenken. Nu moet de raad in alle zaken betrokken worden wat meer vergaderingen en langere agenda's betekent. Een tractement krijgt een raadslid in Epe niet. Wel bepaalt artikel 58 van de gemeentewet dat de raad zelf uitmaakt of presentiegelden worden betaald. In de vergadering van 29 november 1851 besluit de raad dat de leden geen presentiegeld genieten. Wij zien hier meteen een volgende nieuwigheid voortvloeien uit de gemeentewet namelijk de raad kan zelf iets beslissen. Het gaat niet meer alleen om het doen van voorstellen. Hoe de raad met deze beslissingsbevoegdheid omspringt, is waarschijnlijk weer het best af te leiden uit het nader bekijken van een aantal vergaderingen. Gekozen is voor de eerste negen vergaderingen van de nieuwe raad die precies een half jaar zittingsduur omvatten. Tevens geven de eerste vergaderingen ons een beeld of allerlei vernieuwingen die de gemeentewet biedt al dan niet snel terug te vinden zijn in het feitelijke bestuur. Bezien wij het

notulenboek betreffende de raadsvergaderingen vanaf 1 oktober 1851 dan valt al direkt op dat veel meer zaken aan de orde komen dan voordien het geval was. Uit het overzicht in tabel 4 hebben wij weer weggelaten de goedkeuring van de notulen (overigens viel op dat die niet altijd zonder tegenwerpingen meer worden goedgekeurd), de loting van de persoon bij wie de omvraag zal beginnen en andere agendapunten, die niet zo van belang zijn omdat ze met het bestuur weinig te maken hebben.

Tabel 4: overzicht van wat er tijdens raadsvergaderingen in 1851-1852 ter tafel kwam. Tussen haakjes de instantie die nader bericht moet ontvangen.

- 1 oktober: – afhandelen van een bezwaarschrift van een inwoner
1851 tegen de gang van zaken tijdens de verkiezingen;
– onderzoek van de geloofsbrieven van raadsleden.
- 15 oktober: – bericht van goedkeuring van ged. staten
betreffende de geloofsbrieven;
– eedsaflegging raadsleden;
– verkiezing wethouders;
– benoeming ambtenaar van de burgerlijke stand;
– aanbidding begroting door b. en w. voor 1852.
- 30 oktober: – over de begroting;
– over het reglement van orde voor vergaderingen
van b. en w. en voor raadsvergaderingen;
– vaststelling data van aftreden (toegestuurd aan ged.
staten);
– loting voor het rooster van aftreden.
- 29 november: – over presentiegelden van raadsleden;
– vaststelling van het reglement van orde voor
raadsvergaderingen;
– vaststelling van het reglement van orde voor
vergaderingen van b. en w.
– over de slechte toestand in de school te Vaassen,
afkeuring gestuurd naar de schoolmeester.
- 11 december: – over tractement b. en w.;
– over een schrijven betreffende het opzetten van
een kamer van koophandel;
– over de reactie van de schoolmeester te Vaassen,
onderzoekscommissie van drie leden wordt
benoemd om de zaak te bestuderen.

- 5 januari:
- over de begroting (bericht aan ged. staten);
 - over het toesturen van een afwijzende brief aan de burgemeester van Apeldoorn m.b.t. het opzetten van een kamer van koophandel;
 - over de problemen met de Vaassense schoolmeester en de problemen binnen de onderzoekscommissie daaromtrent;
 - over een te bouwen gemeentehuis, commissie van drie leden wordt benoemd om daarover rapport uit te brengen.
- 2 februari:
- over aanmerkingen van ged. staten betreffende de begroting voor 1852 (nadere uitleg wordt aan ged. staten toegestuurd);
 - benoeming nieuwe secretaris;
 - benoeming doktoren en vroedvrouwen;
 - over de dekking van de kosten voor het te bouwen gemeentehuis;
 - gratificatieregeling voor de veldwachter;
 - proces-verbaal opname gemeentekas;
 - instellen van een commissie van drie die een voorstel aan de Tweede Kamer gaat voorbereiden om te komen tot afschaffing van de belasting op het gemaal en het geslacht.
- 1 maart:
- over het ontslag van burgemeester Van der Feltz;
 - over de benoeming van de nieuwe burgemeester Weerts;
 - het overdoen van de verkiezing van de nieuwe secretaris;
 - over het tractement voor onderwijzer;
 - over een brief aan de minister aangaande de nationale militie;
 - instellen van een commissie voor de grindwegen;
 - installatie nieuwe secretaris;
 - beëdiging gemeente-ontvanger;
 - over het opstellen van een brief aan de koning met het verzoek tot verlenging van de spoorlijn Veenendaal-Apeldoorn naar Deventer.
- 19 maart:
- over de kosten van het gemeentehuis, raming van de commissie f 2.000,-.

Het is al meteen duidelijk als wij de activiteiten van de raad in het eerste halfjaar na 1 oktober 1851 vergelijken met zijn vergaderingen in enig jaar van voor die tijd, (zie de betreffende tabellen in de vorige afleveringen), dat de nieuwe raad aanzienlijk meer voorgelegd krijgt.

De raad wordt bij veel meer zaken betrokken waarin ook met veel meer vrijheid gehandeld wordt. Van die toegenomen vrijheid is men zich in Epe ook terdege bewust, zoals verderop zal blijken. Wij zien verder dat veel minder zaken ter sanctionering naar hogere organen moeten worden toegezonden. In de vergadering komen allerlei initiatieven van raadsleden naar voren. Over alle mogelijke zaken wordt gediscussieerd, waarover voorheen alleen door burgemeester eventueel met zijn assessoren werd beslist of zelfs alleen door gedeputeerde staten. Symbolisch voor deze vernieuwing is misschien wel de wens vanuit de raad om een gemeentehuis te bouwen waarvoor op 5 januari een commissie wordt ingesteld. Merkten wij in de vorige aflevering nog op dat in het algemeen in de eerste jaren na 1851 er in het feitelijke plattelandsbestuur maar weinig verandert en men moeite heeft met de nieuwe verantwoordelijkheden, dan moeten wij hier nu konstateren, dat dat in Epe nog wel meevalt. De nieuwe raad is duidelijk zelfstandiger al houden natuurlijk gedeputeerde staten hier en daar een vinger in de pap (onder andere aangaande de financiën).

Het is de raad die in grote lijn uitmaakt wat er gebeurt. Gedeputeerde staten worden van de besluiten in kennis gesteld. En niet meer andersom. Ook richt de raad zich buiten gedeputeerde staten om tot tweede kamer (2 februari 1852 m.b.t. afschaffing van de belasting op het gemaal en het geslacht) en zelfs rechtstreeks tot de koning (1 maart m.b.t. de verlenging van de spoorlijn) iets wat voor 1851 nog niet denkbaar was in verband met de te volgen hiërarchie. Een enkele maal wordt ook een voorstel van gedeputeerde staten dat eigenlijk wel bindend is met succes aangevochten. Zo wordt n.a.v. een besluit van gedeputeerde staten inzake het tractement van de burgemeester in de vergadering van 11 december 1851 met f 100,- verlaagd tot f 675,-. Op de in het notulenboek vastgelegde opmerking van de burgemeester, dat de raad hiertoe niet de bevoegdheid heeft, merkt raadslid Jan Jonker op "dat de raad dit wel moet regelen, want als gedeputeerde staten dat doen de raadsleden beter thuis konden blijven; dat de nieuwe gemeentewet beloofd had meer vrijheid te geven". Ook wordt een krachtig antwoord opgesteld tegen de bezwaren van gedeputeerde staten aangaande de begroting van 1852 in de vergadering van 2 februari van dat jaar. Kleinigheden misschien, maar voor een kleine gemeente waar niet zo veel omgaat, toch belangrijke kwesties. Maar wat hiervan vooral het belang is, is het onmiddellijk gebruiken van de nieuwe verworvenheden, de raadsleden voelen zich sterk en willen laten blijken wie er de baas is in de gemeente. De machtiger positie van de raad en van zijn individuele leden wordt niet altijd gebruikt in het algemeen belang, maar dient een enkele maal om te zien hoe groot de vrijheid is en hoe strak de regels zijn. Zo is in de vergadering van 2 februari 1852 verzocht nog niet tot

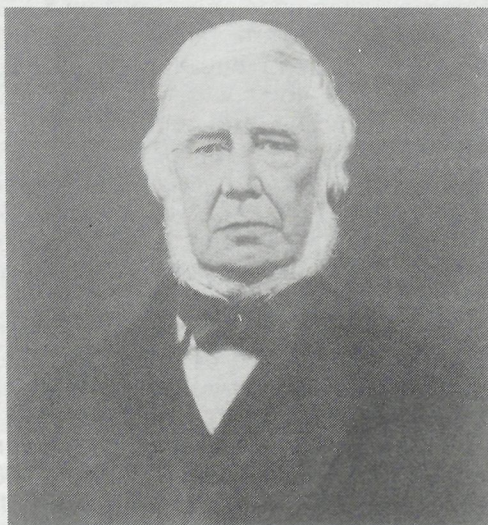
verkiezing van een nieuwe secretaris over te gaan. Bij de stemming over dit verzoek staken de stemmen. Van der Feltz laat het lot beslissen en dat valt ten gunste van een verkiezing uit. Er wordt ook inderdaad gekozen. Tegen deze gang van zaken hebben achteraf de raadsleden Scholten, Jonker en Poll Jonker bezwaren aangetekend bij gedeputeerde staten en zij verzoeken om vernietiging van de benoeming. Gedeputeerde staten stemmen hierin toe en gelasten een nieuwe benoemingsverkiezing. Deze heeft plaats in de vergadering van 1 maart d.a.v. Het aardige is nu, dat bij deze nieuwe verkiezing niemand tegen de eerder gekozen persoon stemt. Kennelijk is het te doen om de procedure en is wellicht gericht tegen het te onafhankelijk handelen van de burgemeester, die het lot liet beslissen tegen de regels in.

Ook in de jaren na 1852 een zelfde beeld waar het de activiteiten betreft van de gemeenteraad: men probeert de nieuwe vrijheden waar mogelijk te gebruiken. Waarschijnlijk komt het doordat in Epe de gemeenteraad op de burgemeester na geheel vernieuwd is, dat de nieuwigheden die de gemeentewet biedt zo snel in de praktijk worden toegepast. Deze raadsleden immers zitten niet vast aan traditie. In veel andere kleine gemeenten komen de raadsleden van voor 1851 terug in de gekozen raad. Juist deze teruggekeerde raadsleden zullen aanvankelijk wat moeite hebben gehad met hun nieuwe positie, wat belemmerend gewerkt kan hebben op het tempo waarin ontwikkelingen tot stand komen. De "nieuwelingen" in Epe willen meteen aan de gang. Nieuwelingen inderdaad tussen aanhalingstekens, want nieuw zijn ze alleen in de raad en niet als Epenaar alleen uitgerekend burgemeester Van der Feltz, de enige oudgediende, is geen geboren Epenaar.

Misschien dat deze voor Epe toch vrij rigoureuze verandering in het bestuur en met name ook de verzwakking van de positie van de burgemeester ten gunste van de raad, voor burgemeester Van der Feltz redenen zijn geweest aan het eind van 1851 zijn ontslag als burgemeester bij de koning aan te bieden. Een beetje frustratie wellicht, wat misschien mag worden afgeleid uit de opmerking in de notulen van de vergadering van 2 februari 1852 waarin staat dat de raadsleden uit de dagbladen hebben moeten lezen, dat de burgemeester op eigen verzoek door de koning eervol ontslagen was. Ik vermoed dat de ontwikkelingen binnen het gemeentebestuur voor de wat ouder wordende, conservatief-liberale Van der Feltz toch iets te democratisch waren. Ook de vervelende incidenten in de raad rond de positie van de burgemeester, moet hij zich persoonlijk hebben aangetrokken als zijnde kwaad van opzet ten onrechte overigens, zijn persoon was boven iedere twijfel verheven. De speldenprikken van de raad waren niet persoonlijk gericht, maar zijn terug te voeren tot het aftasten van de mogelijkheden. Aktief blijft Van

der Feltz nog wel, namelijk tot 1855 raadslid en tot 1860 lid van provinciale staten. Epe krijgt trouwens in burgemeester Weerts een prima eerste burger terug, die vanaf 1853 evenals zijn voorganger het raadslidmaatschap aan het burgemeesterschap kan koppelen. Overigens is het goed hier eens vast te stellen dat burgemeester Van der Feltz in de bijna 34 jaar, dat hij Epe's eerste burger was van bijzondere betekenis is geweest in "zijn gemeente". Uit talloze ambtelijke brieven die hij verstuurde naar zijn superieuren blijkt dat hij probeerde gedaan te krijgen wat hij voor juist hield, daarbij opboksend tegen traditionele opvattingen omtrent bestuur en een voortschrijdende bureaucratie die hij verafschuwde. Telkenmale trachtte hij zich onder de knellende bestuursreglementen uit te wurmen ten gunste van Epe. Ongetwijfeld is het menig maal voorgekomen dat een besluit van provinciale staten of de gouverneur de wens weerspiegelde van deze burgemeester. Zijn lidmaatschap van provinciale staten en het grote aanzien dat hij in Arnhem genoot, heeft hij waar dat mogelijk was weten te gebruiken ten gunste van de gemeente die aan zijn hoede was toevertrouwd. Erkenning heeft deze bijzonder energieke bestuurder en magistraat: o.a. burgemeester, gemeenteraadslid, gemeente-secretaris, dijkgraaf, statenlid en notaris, in 1867 drie jaar voor zijn dood, mogen krijgen in een voor die tijd passende onderscheiding, namelijk verheffing in de adelstand.

Drs. J. W. Tetterode Ravestein.

Mr. Gustaaf Willem van der Feltz, burgemeester van Epe van 1818-1852.

Vragenrubriek

Het huis van Van Zuuk Het huis van Van der Feltz

Het huis van Van Zuuk

Volgens de lijst van bewoners van het dorp Epe in 1797, opgesteld door Goossen S. van Lohuizen, J. Westerink en eenzelfde lijst opgesteld door Evert Overbosch, woonde toen op de plaats waar nu "Vijvervreugd" staat Gerrit van Zuuk. Gerrit van Zuuk trouwde op 28 november 1790 (huwelijksevoorwaarden 5 november 1790) met Aertjen (Hermens) Overbosch, geboren Epe 23 mei 1743, dochter van Hermen Willems Overbosch en Johanna Aerts van der Mate. Ik neem aan (maar heb het niet kunnen vinden), dat het echtpaar van Zuuk-Overbosch na hun huwelijk direct op deze plaats zijn gaan wonen. Zijn vader Roelof van Zuuk woonde daar ook en overleed in 1791. Gerrit van Zuuk was een grote boer en een vooraanstaand lid in de samenleving in Epe. Dat hij een grote boer was blijkt wel uit het feit, dat hij een van de dochters van Hermen Willems Overbosch trouwde. Deze grote boer kwam als Hermen Willems van de Emsterhof in 1749 naar "de Overbosch", op de Dijkhuizerenk. Hij kocht daar huis, schuur, erf en veel grond. Van die tijd af noemde hij zich Hermen Willems Overbosch. Hij was de stamvader van de familie Overbosch in Epe.

Volgens het "Register van landerijen . . . enz. in 1809" (gemeentelijk archief, nummer 56) bezaten Gerrit van Zuuk en zijn vrouw in dat jaar circa 25.5 morgen (= 22 h.a.) bouwland, weiland en bos op de Burgerenk en Lohuizerenk. Volgens het "Leenactenboek" uitg. Gelre 1917 erfden Gerrit van Zuuk en zijn vrouw Aertjen Hermens Overbosch volgens het "magescheijd van 6 mei 1791 over de boedels van hare ouders Hermen Willems Overbosch (of van den Emsterhof) en Johanna van der Maat": een leen (73 § 2) 1/4 van een tiend in Veluwen geheijten Tuijemanstien, een leen (76 §2) 3/4 van "twe kampen" den Hogenkamp met zijn holtgewas en een kamp "het Maetjen" beide in Oene tot 6 december 1803.

Gerrit van Zuuk was lid van het Ambtsbestuur van 5 november 1802 tot zijn dood 1809 en als zodanig ook gecommiteerde namens het ambtsbestuur van o.a. het Gorteler Bosch vanaf 14 juli 1806. Hij was olderman van het Sint Anthonie Gilde 1788-1809.

Het huis dat zij bewoonden was een groot voorhuis met een achterhuis en deel. Op de tekening van P. Visser uit 1854 is een klein deel van de zijgevel te zien, die op de grens van het kerkhof stond. Het kerkhof werd in 1829 buiten gebruik gesteld. Het is dus mogelijk, dat de ramen in de zijgevel er daarna zijn ingezet.

Het echtpaar van Zuuk Overbosch is vermoedelijk kinderloos gestorven, hij 1809, zij ca. 1819.

Op 6 november 1820 verkopen Willem Bredenoord en Janna van Zuuk uit Terwolde de boerderij. Janna van Zuuk is de dochter (enig kind?) van de broer van Gerrit van Zuuk, Teunis van Zuuk, die winkelier was aan de Dorpsstraat. Op 6 november 1820 maakt notaris Cornelis Dhersigny te Vaassen een akte op, waarbij Willem Bredenoord en Janna van Zuuk verkopen aan Gustaaf Willem van der Feltz en vrouwe Theodora Elisabeth Mossel, een huis met achterhuis, schuur, tuin en 2 stoelen in de Nederlands Hervormde Kerk, staande en gelegen in het dorp Epe, aan het kerkhof, bezwaard met uitgang aan de Kerk van zes gulden en een tiendhoen voor de smalle tiend, voor f 1905,-. (Getuigen waren de burens Hendrikus Poll en Teunis van Lohuizen).

P. Visser. Het dorp Epe in 1854 gezien vanaf de Beekstraat. Rechts een deel van het huis van de notaris Van der Feltz, dan de kerkhofmuur en het huis van Scholten van het Rooster. Een duidelijke foto van deze tekening staat in "Epe en Oene 800 jaar, blz. 53".

Om het verhaal van van Zuuk eerst af te maken: vòòr 1823 verkochten Willem Bredenoord en Janna van Zuuk het huis met winkel (en bakkerij?) van Teunis van Zuuk aan Gerrit Scholten "van de koepel", waar later andere Scholtens woonden en in 1923 L. Rempt zijn autohandel begon. (Voor 1823, want bij de grote brand op 21 september 1823 woonde Gerrit Scholten er al. Zie Ampt Epe nummer 50). En ten slotte: op 18 november 1824 worden door Willem Bredenoord en Janna van Zuuk erfgename van Gerrit van Zuuk aan Aart Jonker verkocht een boerderij en erf (later "Den Burgh") schuur, zaadberg, schaapskotten, varkenskot en bakoven, benevens 13 percelen zaailand, weide en hakhout op den Burgerenk en Lohuizerenk (R.A. Arnhem N1/2 A1/2 718 nummer 68) voor f 1380,-.

Het huis van burgemeester Van der Feltz

Op 24 juni 1819 werd Gustaaf Willem van der Feltz benoemd tot Schout van Epe. Hij was dus genoodzaakt om te zien naar een passende woning voor hem en zijn jong gezin. En in die woning zou een grote ruimte moeten zijn voor het "secretarie" van de gemeente. Schout Van der Feltz was tevens gemeente-secretaris. Bovendien werd hij notaris, waarvoor dus ook ruimte moest zijn. Zoals wij zagen, vond hij een passend huis naast het kerkhof, waar Gerrit van Zuuk gewoon had. Eind 1820 kocht hij het huis met achterhuis, schuur, tuin en de twee stoelen in de kerk. Het voorhuis moet groot geweest zijn, want Van der Feltz kan er met zijn vrouw en zijn steeds groeiende kindertal wonen. Voor zijn ambtsbezigheden werd een stuk van het achterhuis (de deel met stallen) omgebouwd tot kantoor met enkele vertrekken. Hij had dus zijn kantoor, secretarie, aan huis. Een gemeentehuis was er niet, dit zou er pas komen in 1854 onder zijn opvolger burgemeester mr E. F. J. Weerts. Alle werkzaamheden, die op het secretarie gedaan moesten worden, en die waren nieuw voor de gemeente, zoals het schrijven van geboorte-, trouw-, en overlijdensakten gebeurden hier. En het archief was hier ook ondergebracht. De vergaderingen van het ambtsbestuur werden hier niet gehouden. Dat gebeurde in de herberg en logement van Brouwer en later Overbosch op het dorp, waar later onder andere café Boeve was. En na 1843 werden de vergaderingen gehouden bij Gerard Langen (later het Wapen van Epe), tot het gemeentehuis klaar was. Een stuk van de deel werd dus kantoor, maar het andere stuk zal zeker dienst hebben gedaan als stal voor enkele koeien, varkens en kippen, want iedereen moest zoveel mogelijk voor zich zelf zorgen in die tijd, dus ook de schout/burgemeester, de dominee en andere burgers. Verder zal Van der Feltz zeker een of meer paarden gehad hebben voor zijn rijtuigen, want hij moest zich toch kunnen verplaatsen in en buiten de gemeente.

De grens van tuin en erf werd gevormd door de dorpsbeek. In het brievenboek van de gemeente (G.A.) is een afschrift van een brief. De inhoud wil ik u niet onthouden:

Epe den 3 September 1827.

no. 239.

Er bevindt zich binnen dit kerspel eene kleine beek, welke de eenige is waardoor eenig water in het dorp kan komen, en doorgaans des zomers om dezen tijd van het jaar droog is. Ik maak er van gebruik, uit hoofde van het grote belang voor deze gemeente bij ongeval of brand, om dezelfde alsdan te laten opruimen en schoonmaken. Dit is dan ook nu wederom geschied en als toen bevonden, dat die beek juist hier in het dorp tegenover mijn eigen tuin aanmerkelijk is vernauwd wel voor de helft versmald, doordien de eigenaar van de daar aanschietsende hof, genoemd Jannis Jonker, zijn grond al langzamerhand heeft uitgezet en met wilg en twijghout heeft bepaald waar daar nu finaal eene heele bogt in die beek gekomen is. En nadien ik begrijp, dat zulks eene handelswijze geheel strijdig is tegen het algemeen belang en tegen de ??, zoo zoude ik daarvan reeds Proces Verbaal hebben opgemaakt, zoo ik niet beter gevonden had, Uw EdG. vooraf daarover te kennen en Uw EdG. opinie te vragen en op welke eene wijze tegen dien man moeten handelen, daar nog geen strafbepaling in de tegenwoordige wetten voorkomen tegen dergelijk misdrijf en er geen bijzonder reglementen desaangaande alhier bestaan.

De burgemeester G. W. van der Feltz

Aan de Officier bij de Regtbank.

Jannis Jonker woonde op de hoek van (nu) Hoofdstraat en (nu) Emmastraat. Aan de zuidkant van het erf liep dus de Dorpsbeek. De brief is natuurlijk ook uit persoonlijke overwegingen geschreven. Maar dat het water van de beek van belang is bij een brand bleek wel tijdens de grote brand in 1823, toen 11 gezinnen dakloos werden. (zie Ampt Epe nummer 50). Wij weten nu nauwkeurig de grootte van het terrein: noordelijk grenst het aan het kerkhof, oostelijk Gerrit Scholten (van 't Rooster), nu van Putten, zuidelijk de Dorpsbeek en westelijk de weg, nu de Beekstraat.

Van der Feltz was:

Schout en gemeentesecretaris 1819-1825

Burgemeester 1825-1852

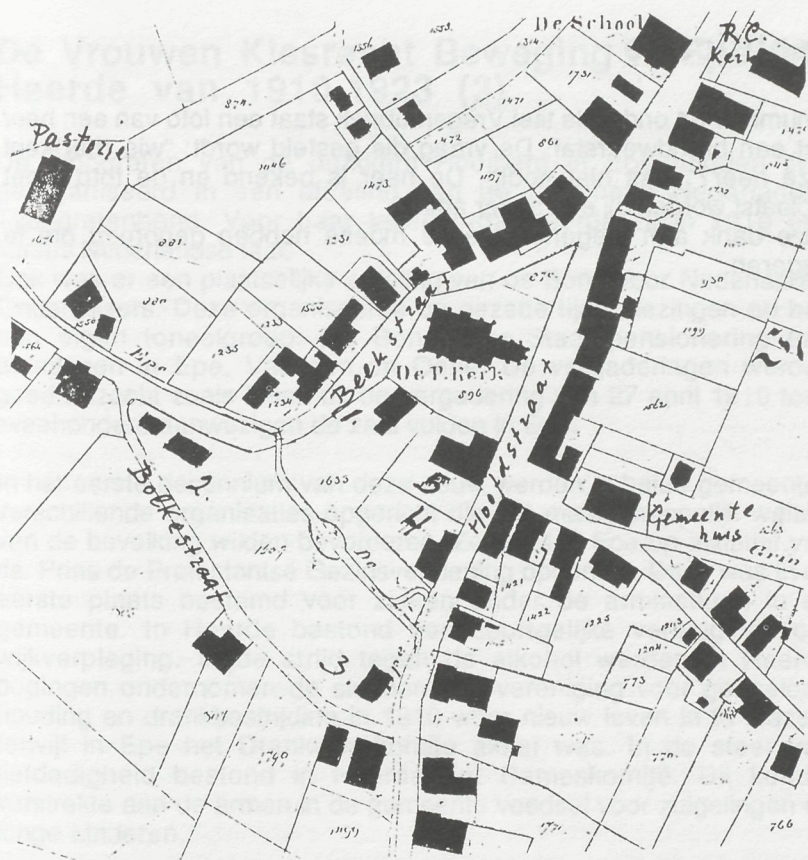
In de nieuwe wet van Thorbecke van 1851 werd o.a. bepaald dat het ambt van burgemeester en notaris onverenigbaar waren. Van der Feltz moest dus kiezen en koos natuurlijk voor notaris. Het burgemeesterambt was slecht betaald. Per 31 maart 1852 nam hij ontslag als burgemeester (59 jaar oud).

Lid gemeenteraad	1819-1855
Lid provinciale staten	
Notaris	1819-1870
Dijkgraaf van Veluwe	1819-1870
Kerkvoogd Ned. Herv. Kerk	1841-1860
Olderman Sint Antonie Gilde	1833-1870

En hij zal zeker nog meer functies gehad hebben. Ik hoop, dat iemand eens een goede biografie van hem maakt aan de hand van familiearchief, gemeente-archief, kadaster enz. Het zal zeker voor de geschiedenis van Epe van belang zijn, Van der Feltz drukte een halve eeuw zijn stempel op het openbare leven van Epe.

Iets van het karakter van Van der Feltz blijkt uit het feit, dat de titel "baron", die in de Franse tijd was afgenomen, niet automatisch was teruggegeven en hij weigerde aan de koning dit te vragen. Hij was van mening, dat hij daar recht op had, zonder verzoekschrift. Z.i. was de titel onrechtmatig afgenomen. Bij K.B. van 20 augustus 1867 werd hij tot jonkheer verheven, toen pas een kleine erkenning, maar nog niet waar hij recht op had. Pas in 1881 werden zijn nakomelingen "baron" en "baronnes"! Mevrouw van der Feltz-Mossel overleed op 20 november 1862 en haar man op 7 augustus 1870. In het ouderlijk huis bleven vijf ongehuwde kinderen achter:

Pieter Christiaan Willem, de invalide oudste zoon	1816-1898
Geertruida Johanna	1817-1903
Gustava Wilhelmina	1822-1908
Louise Henriette Françoise	1828-1912
Reinhardina Catharina	1838-1906

De kom van Epe omstreeks 1870

1. Huis van Van der Feltz
2. 2 huizen van Henricus Poll, later Jonker
3. Huis van Wensink, later Jannis Jonker
4. Huis van Wijnbergen, later Boekholt
5. Huis van Scholten van 't Rooster

G.S. van Lohuizen.
(wordt vervolgd).

Bronnen:
Gemeentearchief
Rijksarchief
Oud en nieuw kadaster
Eigen archief

Rectificatie

In nummer 84 onder de titel Vragenrubriek staat een foto van een heer met een brandweerstaff. De vraag die gesteld wordt: "wie (her)kent deze heer?" was niet nodig. De heer is bekend en de foto moet geplaatst worden bij een ander artikel.

Onze dank aan diegenen die de moeite hebben genomen om te reageren.

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (3)

De typografen van de drukkerij Hooiberg in Epe hadden zich georganiseerd in een afdeling van de Algemene Nederlandse Typografenbond. Voor haar leden organiseerde zij in 1910 een cursus Nederlandse taal.

Ook was er een plaatselijke afdeling van de Bond voor Nederlandse Onderwijzers. Deze organiseerde op gezette tijden lezingen en had een eigen toneelgroep. De Bond voor Staatspensionering had afdelingen in Epe, Vaassen en Oene. De vergaderingen werden goed bezocht zoals bleek uit de vergadering van 27 april 1910 toen tweehonderd aanwezigen de zaal vulden in Epe.

In het eerste decennium van deze eeuw werden in beide gemeenten verschillende organisaties opgericht die het maatschappelijk welzijn van de bevolking wilden bevorderen. Zo werd in Epe op initiatief van ds. Prins de Protestantse Gezinsverpleging opgericht. Deze was in de eerste plaats bestemd voor zieken onder de armlastigen in de gemeente. In Heerde bestond een soortgelijke vereniging voor wijkverpleging. In de strijd tegen de alcohol werden in Heerde pogingen ondernomen de sluimerende vereniging voor geheelonthouding en drankbestrijding in 1910 weer nieuw leven in te blazen, terwijl in Epe het Drankweerkomité actief was. In de sfeer van liefdadigheid bestond in Heerde het Dameskomité. Dit komité verstreekte aan de armen in de gemeente voedsel voor zuigelingen en jonge kinderen.

Op het kulturele vlak was men rond 1910 vooral in Heerde actief. Door het Komité Winterlezingen werden lezingen georganiseerd over populair wetenschappelijke en godsdienstige onderwerpen, waarbij politieke onderwerpen uitdrukkelijk vermeden werden. De gemeente Heerde telde twee bibliotheken: de volksbibliotheek van de vereniging "Nut en Genoegen" met 600 boeken en de "Christelijke Volksbibliotheek" met 1200 boeken. De laatste was verbonden aan de N. H. Gemeente. Naast de verschillende zangverenigingen bestond er de "Concertvereniging" die konserten organiseerde waar bekende Nederlandse en buitenlandse musici optraden. Deze avonden trokken uit de verre omtrek publiek. Dat deze avonden niet voor de gewone Heerdenaar bestemd waren bleek uit de toegangsprijs die vijftig cent bedroeg. De plaatselijke zanger Jan van Riemsdijk trok met zijn Veluwe liederen een breder publiek. In Epe ben ik rond 1910 naast de vereniging "Nu en Genoegen" geen andere vereniging

tegengekomen die zich op kultureel terrein bewoog. Deze vereniging bezat een bibliotheek en organiseerde lezingen waarvoor de belangstelling echter terugliep. De Eper Gemeentewoning zou vanaf 1912 en krachtige impuls aan het kulturele leven geven.

Tot slot zullen we wat uitvoeriger ingaan op de Eper Courant omdat deze een niet onbelangrijke rol speelde in de vrouwenkiesrechtbeweging in Epe en Heerde. De krant wordt door veel Epenaren en Heerdenaren gelezen en speelde een belangrijke rol in de verspreiding van het plaatselijke nieuws. Gemeenteraadsvergaderingen werden uitvoerig verslagen evenals bijeenkomsten van landbouworganisaties, politieke groeperingen en andere maatschappelijke en kulturele organisaties. Naast de plaatselijke berichtgeving waren er berichten uit binnen- en buitenland. De redactie streefde naar een neutrale berichtgeving en wilde klankbord zijn voor geluiden van alle godsdienstige- en politieke richtingen. Op 27 oktober 1878 verscheen de krant voor de eerste maal. Aanvankelijk werd ze gedrukt in Leiden bij drukkerij Hooiberg, maal al spoedig werd dit in Epe gedaan, waar A. H. R. Hooiberg in 1878 een drukkerij gevestigd had. Behalve de krant werden hier o.a. ook tijdschriften gedrukt. Zo drukte men tot 1899 het Maandblad van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (A. H. R. Hooiberg was lid van deze organisatie).

Het bedrijf speelde ook nog een andere rol in het dorp Epe. Nadat in 1900 het bedrijf door brand verwoest was, werd een nieuwe drukkerij met stoommachine neergezet. Deze kon door zijn grote capaciteit een flink deel van het dorp van elektriciteit voorzien.

De krant verscheen in onze bestudeerde periode drie maal per week, waarbij opgemerkt dient te worden dat de berichtgeving betreffende Heerde minder uitgebreid was dan van Epe. Oorzaak was wellicht de Heerder Courant die in deze periode in Heerde verscheen. Plaatselijk redakteur van de Eper Courant was J. Dusseau die in 1910 het werk overnam van A. J. Hooiberg die als stenograaf naar de Tweede Kamer vertrok. Dusseau versloeg o.a. de vergaderingen van de afdelingen van de Bond voor Vrouwenkiesrecht in Epe en Heerde. Hij was lid van de plaatselijke afdeling van de S.D.A.P. en vanaf 1918 sekretaris.

De krant stond bekend om de korrekte en onpartijdige berichtgeving. Toch was er wel enige kritiek. In een brief aan het hoofdbestuur van de S.D.A.P. meldde de voorzitter van de afdeling Epe, K. van Twisk, dat de plaatselijke verslaggever gemaand werd bijeenkomsten van de vrijzinnig liberalen zo uitvoerig mogelijk te verslaan, dit in tegenstelling tot b.v. bijeenkomsten van anarchisten. Ook werd er van direktiewege op aangedrongen niet t  socialistische artikelen te plaatsen. Toch werd er volgens Van Twisk, die als typograaf werkzaam was bij drukkerij Hooiberg, iedere week een artikel uit het socialistisch dagblad Het

Volk geplaatst. T. A. Hooiberg, die naast H. van Manen directeur van de drukkerij was, werd door Van Twisk beschreven als een vooruitstrevend liberaal met voorkeur voor de vrijzinnig-demokraten. Hij stond betrekkelijk goed aangeschreven in Epe ondanks de kritische stukken die hij soms in de krant schreef. Wel stond men wat argwanend tegenover het feit dat hij steeds iets nieuws propageerde zoals b.v. de draadloze telegraaf.

Nu we globaal een beeld hebben geschetst van de gemeenten Epe en Heerde, willen we proberen wat meer inzicht te krijgen in de positie van vrouwen in deze gemeenten.

2.2

De positie van vrouwen

Omdat uiteindelijk vrouwen centraal staan in deze skriptie zullen we een ogenblik stilstaan bij de plaats van de vrouw in de Eper- en Heerder samenleving.

In deze agrarische gemeenschappen was het gangbaar dat vrouwen ook werkzaam waren in het boerenbedrijf. Hadden de grote boeren meiden en knechten in dienst, het grootste deel van de boerenbedrijven was hiervoor te klein zodat de bedrijfsvoering verricht moest worden door man en vrouw. Er was een duidelijke werkverdeling. Mannen verrichtten landarbeid, terwijl vrouwen meestal de werkzaamheden in en rond het huis verzorgden. Zij molken de koeien, zorgden voor pluimvee, varkens en kalveren en hielpen meestal alleen in het hoogseizoen mee op het land.

Als het boerenbedrijf te klein was om er een gezin van te onderhouden, was het meestal de man die een nevenberoep uitoefende en werd het bedrijf grotendeels door de vrouw gerund. Als de man als knecht werkzaam was hij een boer werd het heel gewoon gevonden dat de vrouw in het hoogseizoen bijsprong. Vaak was dat ook uit bittere noodzaak wegens het lage gezinsinkomen.

Uit de cijfers van de beroepstelling van 1909 valt niet te konkluderen dat er veel vrouwen werkzaam waren in de landbouw. Dit ondanks het feit dat voor het eerst het beroep van gehuwde vrouwen werd geregistreerd. We moeten ons echter realiseren dat deze cijfers zeker voor gehuwde vrouwen niet nauwkeurig zijn. Veel arbeid door hen verricht werd niet gezien als beroepsarbeid, terwijl seizoenarbeid niet werd meegeteld.

tabel 10

beroep landbouwer:	mannen	vrouwen
Epe	*826 748	*69 28
Heerde	*417 850	*62 47

(De cijfers met een * geven de bedrijfshoofden aan, de andere cijfers geven het personeel in betaalde vaste dienst aan).

Een groot deel van de vrouwelijke beroepsbevolking was werkzaam als dienstbode zoals tabel 11 aangeeft.

beroep dienstbode:

Epe	196	(41,6%)
Heerde	165	(34,1%)

We moeten hierbij niet alleen denken aan vrouwen in dienst van de gegoede burgerij, maar ook aan hen die in dienst waren bij de grote boeren en zowel huishoudelijk werk als bedrijfsarbeid verrichtten. We mogen aannemen dat het hier voornamelijk om jonge vrouwen ging.

Ook de wasserijen en blekerijen boden werk aan veel vrouwen. Het feit dat deze werkzaamheden als typisch vrouwelijke bezigheden beschouwd werden zal hier niet vreemd aan zijn geweest.

tabel 12

beroep wasbleker:	mannen	vrouwen
Epe	*16 31	* – 57
Heerde	*10 26	*1 66

(De cijfers met een * geven de bedrijfshoofden aan, de andere cijfers geven het personeel in betaalde vaste dienst aan).

Een ander beroep dat veel door vrouwen werd uitgeoefend was dat van naaister. Zoals tabel 13 laat zien, waren het veelal éénvrouws-bedrijfjes waarvan de inkomsten een welkome aanvulling op het gezinsinkomen zullen zijn geweest. Datzelfde kan waarschijnlijk ook gezegd worden van de vrouwen die een winkel hadden zoals te zien is op tabel 14.

tabel 13

beroep kleermaker/naaister:	mannen	vrouwen
Epe	*16 10	*17 1
Heerde	*15 7	*12 2

tabel 14

beroep winkelier:	mannen	vrouwen
Epe	*74 8	*11 1
Heerde	*75 40	*13 1

(De cijfers met een * geven de bedrijfshoofden aan, de andere cijfers geven het personeel in vaste dienst aan).

In het dorp Vaassen bood de kapsulenfabriek werk aan negenen-twintig mensen, waarvan veertien vrouwen. Naast de bovengenoemde beroepen waren er in de gemeente Epe zevenenzeventig vrouwen werkzaam in andere niet genoemde beroepen, voor de gemeente Heerde bedroeg dit aantal honderddertien. Van hen zal een gedeelte werkzaam zijn geweest in het onderwijs of bij partikuliere instellingen.

Uit bovenstaande kunnen we konkluderen dat de meeste vrouwen werkzaam waren in beroepen die streekgebonden waren en waar nauwelijks of geen opleiding voor vereist was. De beroepen sloten aan bij de voor die tijd geldende vrouwelijke arbeidsterreinen. Voor de meeste vrouwen waren de dagen gevuld met hard werken en bleef er niet veel tijd over voor verenigingsleven of andere vrijetijdsbesteding.

Meer vrije tijd zullen ongetwijfeld de vrouwen van de meer gegoede burgerij hebben gehad. Zij hoefden meestal niet hun echtgenoot terzijde te staan bij zijn beroepsuitoefening of voor neveninkomsten te zorgen, terwijl men voor het huishoudelijk werk veelal een dienstbode had. Het waren vooral deze vrouwen die actief waren op maatschappelijk terrein en zich o.a. inzetten voor emancipatie van vrouwen, zoals blijkt uit de nu volgende beschreven activiteiten.

J. P. den Breems-in 't Veld.
(wordt vervolgd).

De brandweergeschiedenis in de eerste helft van de vorige eeuw (lezing) (1)

Vanavond wil ik u wat vertellen over de brandweergeschiedenis in de eerste helft van de vorige eeuw in de gemeente Epe.

Allereerst spreek ik met u af, dat ik het woord brandweer zo ruim definieer, dat ik daaronder versta: alles wat min of meer georganiseerd wordt gedaan aan voorkoming en bestrijding van brand. Beginnen wij met het begin: "voorkomen van brand", dan blijkt ook de eerste maatregel van de gemeentelijke overheid een preventieve maatregel te zijn. De burgemeester van de twee gemeenten Epe en Vaassen maakte 2 september 1815 bekend, dat niemand op straat mocht roken tenzij hij een dopje op zijn pijp had en uitkloppen mocht alleen als hij het vuur goed uitdoofde. Alles op straffe van drie gulden boete of 24 uur zitten. Het was blijkbaar precair, want binnen een maand kondigde de burgemeester hetzelfde nog eens af, er bij die gelegenheid op wijzend, dat het erg droog is geweest en dat de kermissen op komst zijn. Het rookverbod werd tegelijkertijd uitgebreid naar schuren en de nabijheid van brandbare stoffen.

Daarna duurde het tot 15 april 1818 tot er voor het eerst sprake was van enig georganiseerde activiteit op het gebied van brandbestrijding. De gemeenteraad was bijeengekomen, om zoals men het zelf uitdrukte: benoeming te doen van personen tot directie van de brandspuiten te Epe. Wat meteen opvalt is, dat Vaassen en Oene blijkbaar buiten de boot vallen. Hierover komen wij later nog wel wat tegen. In het dorp Epe dus, blijken twee brandspuiten aanwezig te zijn, maar de bediening er van voor 1818 zal dus wel heerlijk chaotisch, zo van iedereen doet maar wat hem goeiddunkt, maar misschien ook niet, zijn geweest. Vanaf 1818 zijn er in ieder geval aangewezen personen verantwoordelijk voor de bediening van de spuiten. Johannes Overbosch en Aart Brouwer werden benoemd tot generale directeurs en brandmeesters der beide brandspuiten te Epe. Een indrukwekkende titel, maar generale staat hier natuurlijk tegenover de speciale brandmeesters van spuit een en twee, respectievelijk dezelfde Johannes Overbosch en Aart Brouwer enerzijds en Gerrit Scholten en Jan van den Poll anderzijds. Bij elke spuit werden 12 pompers aangesteld.

Wat ik nog niet heb verteld, maar wat u natuurlijk al lang zelf had begrepen, is dat wij spreken over brandspuiten waarbij met de hand moet worden gepompt. Onder de twaalf pompers was bij elke spuit

een schoenmaker die werd verplicht om els en pikdraad mee te brengen. Dit uiteraard om eventuele lekkende leren slangen te repareren. Bovendien werd er bij elke spuit een ploegje van twee mensen voor de "directie der slang" benoemd. De lijst met personeelsleden is bijgehouden met mutaties tot in ieder geval oktober 1821. Toen overleed Gerrit Eylander en voor hem in de plaats is Lubbert van Tongeren benoemd. Twaalf pompers bij een brandspuit is niet veel. Ik ga er van uit dat er in twee ploegen gewerkt werd, zodat zes man tegelijkertijd pompten. Dat betekent, dat wij over niet al te grote spuiten spreken. Uit de literatuur zijn getallen bekend van 36 man per spuit. Aflossing vond elk kwartier plaats.

De aandrang van het plaatselijk bestuur om de brandweer eens goed op poten te zetten was in de eerste helft van de vorige eeuw niet groot. Van hogerhand werd wel druk uitgeoefend om er iets aan te doen. Dat treffen wij bijvoorbeeld aan in 1821. De gouverneur, (zo heette toen de commissaris van de koningin) wilde voorzieningen in het gemis van brandspuiten in de kerlspelen Vaassen en Oene.

De gemeenteraad debatteerde hierover en reageerde als volgt: dat er weliswaar in het dorp Vaassen wel geen ambtsbrandspuiten voorhanden zijn, doch dat aldaar drie brandspuiten aanwezig zijn; aan partikulieren toebehorende en in vrij goede staat onderhouden worden, welke nog nimmer aan het algemeen belang onttrokken zijn en dus niet kon gezegd worden men aldaar op dit stuk geheel en al ontbloot is, evenwel gevoelt men het belangrijke dat er in gelegen zoude zijn om aldaar eene grotere en meer volkomen brandspuit met een behoorlijk reglement te bezitten alzo er aan wederzijde des dorps eene beek loopt, altijd met genoegzaam water voorzien, doch de toestand der ingezetenen niet toelatende hun vooralsnog zwaardere lasten op te leggen, zoude men hier mede nog liever enige tijd wachten.

Zo blijkt dat er onderscheid wordt gemaakt tussen Vaassen en Epe, maar de discriminatie lijkt ernstiger dan die misschien werkelijk was. Zou het niet zo zijn, dat de brandbestrijding een zaak was voor burenen onderling? Tenminste als zodanig werd beschouwd? Burenhulp dus? Iets voor de buurtschap? Dat het gemeentebestuur er daarom geen geld in wilde steken? Dat het gemeentebestuur niet verder kon gaan dan personeel aan te wijzen zoals in 1818 was gebeurd omdat dat toch niets kostte? Als de spuiten in Epe door de burenen waren bekostigd, kon toch slecht voor spuiten in Vaassen de gemeentekas en dus alle inwoners worden belast. Het heeft er veel van weg dat zo ongeveer de zaak in elkaar zat. Wat Oene betreft vond de gemeente-

raad: daar zijn de woningen meer verspreid en is dus nooit zo gevaarlijk.

Ook ontbreekt het aldaar een groot gedeelte van het jaar aan water, echter zou men in het vervolg hierop nog eens terug kunnen komen. In het dorp Epe, zo gaat men verder, zijn wel twee kleine brandspuiten (als wij het al niet dachten) en nu komt ook de aap uit de mouw. "Daargesteld en bekostigd door sommige ingezetenen, doch in den zomer ontbreekt het er geheel en al aan water, waarom men middelen zoekt om ook in de zomer een waterloop door het dorp te krijgen en zulks wel gelukkende zoude er ook een betere brandspuit noodzakelijk zijn".

Uit welingelichte kringen heb ik vernomen, dat de dorpsbeek 's zomers inderdaad erg weinig water bevatte. Intussen hebben wij een schitterend beeld van de heersende mentaliteit en de toestand van de brandweer in onze gemeente, maar ook wel elers ten platte lande gekregen. Kijken wij nog naar die opmerking over Oene: dat daar toch niet zo gevaarlijk is, omdat de huizen daar verder uit elkaar staan. Dat stoelt op het uitgangspunt dat wanneer een huis eenmaal brandt, dit reddeloos verloren is. Van belang is alleen of je er bijtijds mens en dier en goed uit kunt halen.

Brand weren betekende verder slechts voorkomen, want in dat geval was de ramp niet te overzien. Huisraad redden was niet zo moeilijk, want men had niet zo veel spullen. Herbouw van een huis was vlot te doen want veel stelde het niet voor en de verzekering dekde ook toen al in veel gevallen de schade.

Zoals gezegd, brandbestrijding betekende bestrijding van uitbreiding daarvan. Deze opdracht was bij sterke wind en binnen de bebouwde kom en bij grote droogte toch al moeilijk genoeg. Brandbestrijding buiten de bebouwde kom werd dus noodzakelijkerwijs in verband met moeilijk transport van/en de afwezigheid van bluswater meestal als een illusie beschouwd, maar letterlijk een ramp kon dat zelden worden omdat er meestal één gebouw bij betrokken was. Wij moeten dit beeld goed in ons opnemen en vanuit die optiek de brandweeractiviteiten in de vorige eeuw en deze eeuw tot invoering van de motorbrandspuiten beoordelen. Anders doen wij onze voorouders onrecht. Tenslotte konden zij ook geen ijzeren handen breken. Zij hadden te maken met vier handicaps die tegenwoordig redelijk zijn verholpen. Dat waren achtereenvolgens een tekort aan bluswater, ten tweede een tekort aan vermogen om bluswater te pompen, ten derde een

tekort aan snelle communicatiemiddelen voor alarmering en ten vierde een tekort aan snel transport voor spuitgasten en spuit.

Na opnieuw aandringen van de gouverneur, werd in het eind van nog steeds het jaar 1821 een brandweerreglement vastgesteld voor de gehele gemeente, waarmee dus kan worden gesteld, dat vanaf dat moment de organisatie van de brandweer in de gehele gemeente een feit was, hoe primitief ook en hoezeer ook een deel van de organisatie voorlopig alleen maar op papier bestond. Het reglement telde 23 artikels en ik wil ze toch in het kort met u even langs lopen. De eerste zeven artikelen zijn maatregelen ter voorkoming van brand. Tweemaal per jaar moeten de schoorstenen worden geveegd, as en vuilnis moeten in kuilen op behoorlijke afstand van huizen en wegen worden gebracht. de as moet zijn afgekoeld, braken en hekelen van vlas mag niet bij ontstoken licht en het mag niet bij vuur, op delen en in achterhuizen mag alleen licht worden gevoerd in een gesloten lantaarn. Bij lossen, laden en verwerken van licht ontvlambaar materiaal en in stallen, timmermanswinkels of in andere gevaarlijke plaatsen zal geen tabak mogen gerookt worden, evenmin langs publieke wegen, tenzij de pijp is voorzien van een dopje. Het branden van olie, het maken van vermillioen, vernis terpetijn of dergelijke, mag niet binnenshuis gebeuren. Tussen zonsondergang en zonsopgang mogen bij huizen geen vuurwerk of vuurwapens worden gebruikt. Tot zover preventieve maatregelen. En nu de organisatie van de brandbestrijding: het plaatselijk bestuur benoemt de nodige brandmeesters in de diverse kerspels, alsmede voldoende personen tot behandeling der spuit. Vier keer per jaar worden brandspuiten geprobeerd, ieder heeft bij de spuit een vaste plaats. Tussen haakjes, deze maatregelen zijn wat Vaassen en Oene betreft nog een behoorlijk aantal jaren toekomstmuziek gebleven. Dan: wat te doen als het werkelijk brandde? Ieder die het eerst brand ontdekte moest het plaatselijk bestuur, de naaste bureu en de brandmeesters waarschuwen. De bureu bij een brand moesten hun grootste tobbe buiten zetten en vol water houden. Bij donker moeten ze een licht voor het raam zetten. De nachtwachten moeten in het gehele kerspel brand roepen met aangeven van de plaats en de bestuursleden waarschuwen. De klok moet worden geklept. Tussen haakjes dat is dus niet luiden, maar met de klepel tegen de wand van de stilhangende klok slaan. Dat kon in een sneller ritme dat gaf dus een angstaanjagend geluid. Alle personen die tot de brandspuiten behoren moeten zo snel mogelijk bij de spuit op hun plaats gaan en de bevelen van de brandmeesters opvolgen. De overige ingezetenen staan ter beschikking van bestuur en de brandmeesters. Wie spullen in bewaring krijgt moet hiervan binnen 24 uur aangifte aan het bestuur

doen. Genezing van opgelopen wonden bij brandblussing is voor rekening van de gemeente. Tot zover het brandweerreglement van 1821.

Twee jaar later, op 21 september 1823 had een hevige brand plaats in het dorp Epe. Wij laten de burgemeester (eigenlijk heette hij nog schout) zelf aan het woord:

"Ik heb vermeend U hoog welgeboren eenige voorlopige informatiën te moeten geven omtrent een verschrikkelijke brand welke in dit dorp gewoed heeft. Op gister namiddag omstreeks half één uur brak deselve uit ten huize van de koper- en blikslager Johannes Antonius Wolters in het dorp en met zodanige hevigheid, dat in een ogenblik tijds het gehele dak van dit huis, nog door twee andere huisgezinnen bewoond, in volle vlam stond, waardoor een groot deel des dorps bedreigd werd alzo aan het brandende huis vast was een achterhuis met strodak en daarbij eene schuur met zaad en brandstoffen opgevuld, waaraan de vlam ook dadelijk werd medegedeeld. En vanwaar de vlam oversloeg tot een ander huis en schuur verder in het dorp een weinige tijd daarna tot nog drie andere huizen en een zaadberg vol koorn en hooi bij laatste huis staande, welke alles zodanig de overhand nam, dat er geen redding van huisraad of der brandende huizen te denken was. Inmiddels was men werkzaam tot stuiting van den brand aan belendende huizen welke allen rigting van het dorp stonden, welke na vele pogingen voor de brand zijn behoed, die anders onherstelbare schade voor Epe had kunnen hebben. In den nacht is men de brand geheel meester geworden. Er zijn vijf à zes mensen zwaar gekwetst of gebrand door het omvallen van muren en invallen van brandende huizen". (Dat de wind vrij hevig was, en de daken droog, is door de schout weer doorgestreept).

"De huizen zijn niet van de aanzienlijkste en daarvan de voornaamste voor brand geassureerd".

Op 8 oktober werd in het gehele ambt een kollekte gehouden. De schade bedroeg *f* 9850,- gulden, hiervan was *f* 5200,- gulden schade aan gebouwen verzekerd. Bleef over *f* 4650,- gulden.

De schout spande zich erg in om uit noodfondsen de 19 getroffen gezinnen te helpen. Elf gezinnen waren dakloos geworden, maar kregen direct tijdelijk elders onderdak. Velen bewoonden slechts één kamer of een gedeelte van een huis. Absoluut was de schade bij zulke gezinnen niet hoog, maar ze moesten wel van alles wat ze hadden missen en konden niets missen.

In een apart briefje rapporteerde de schout nog dat bij de brand was gebleken dat de brandspuiten "in eene goede orde zich bevonden".

De kollekte in het ambt leverde f 184,- gulden op. Andersinds werd f 546,- gulden ontvangen. De schout wachtte nog met het uitkeren omdat de slachtoffers direct behoorlijk gehuisvest werden en allen nog hun aardappels, wortels, knollen en kool te velde hadden staan. De uitkering zou plaats hebben naar rato van de geleden schade, maar kon dus niet meer zijn dan 15 % van het ongedekte bedrag. De grootste schade had een schoenmaker die tevens landbouwer was. Hij leed f 772,- gulden verlies. Zeven anderen hadden meer dan f 450,- gulden schade. Een vrij goed bemiddelde landbouwer had f 150,- schade. En de twaalf overigen hadden schadebedragen van f 10,- tot f 90,- gulden. Meer nauwkeurige informatie hierover vindt u in het verenigingsblad nummer 50. Het ambtsbestuur had van deze brand wel degelijk iets geleerd, maar het duurde bijna twee jaar voordat het tot daden overging.

(wordt vervolgd.)

Publicaties

Heerde 1940-1945.

Beelden uit vijf donkere oorlogsjaren. Door W. Noordman, H. Tabak en W. van Velzen.

Uitgever: Heerde Historische vereniging, Heerde, 1988, 136 blz.; lit. opg.; f 19,90.

Het boek begint met de periode van de mobilisatie en de ontwikkeling van de NSB ter plaatse. Allerlei voorvallen tijdens de oorlogsperiode en het verzet komen ter sprake.

Gelderse Sprekerslijst.

Uitgever: Gelders Oudheidkundig Contact, 1988, 36 pag.; f 7,- inclusief verzendkosten, girorekening 2395971 ten name van G.O.C., postbus 359, 7200 AJ Zutphen.

Een selectie uit het adressenbestand waarover het G.O.C. beschikt (\pm 125 sprekers met 250 titels van lezingen). Gegevens over benodigde apparatuur voor het houden van lezingen en honoraria.

Rijksdienst voor de monumentenzorg, Jaarverslag 1987.

Op pagina 26 een foto van het Offerblok in de Hervormde kerk te Oene.

Scriptiewedstrijd voor leerlingen van VWO/HAVO.

Veel scholen verlangen van hun leerlingen in het kader van het schoolonderzoek, dat samen met het centraal schriftelijk examen het eindcijfer voor het vak bepaalt, een scriptie over een historisch onderwerp. Felua nodigt nu de betreffende leerlingen uit een exemplaar van hun geschiedenis-examenscriptie te laten meedingen in de Felua-scriptiewedstrijd.

Uth het Olde-Brurk.

Uitgever: Oudheidkundige Vereniging "de Broeklanden", blz. 26-36. "De genese van het Noord-Nederlandse landschap".

In dit artikel wordt belicht hoe het landschap van de Noord-Veluwe in de loop van duizenden jaren door toedoen van natuur en mens is geworden tot wat het nu is.

Het ontstaan van de Artillerie-Schietkamp.

Blz. 34-35.

Ook voor de bewoners van gem. Epe een interessant artikel. Kort na 1 juni 1877 dreunde de Olderbroeker heide voor de eerste keer. 's Winters verbleven directeur en personeel in Zwolle, in het voorjaar legerden zij zich op de heide. De verschillende artillerie-onderdelen kwamen in de periode van mei tot november vanuit het gehele land naar de Oldebroeker heide om er te oefenen. Het gebulder van de kanonnen maakte de omgeving duidelijk dat de Nederlandse artillerie paraat was.

Inhoud

K Het bestuur in de gemeente Epe tussen 1818 en 1865 (5)
door J. W. Tetterode Ravestein 1

Vragenrubriek

K Het huis van Van Zuuk
Het huis van Van der Feltz
door G. S. van Lohuizen 12

K De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van
1910-1923 (3)
door J. P. den Breems-in 't Veld 19

Lezing

K De brandweergeschiedenis in de eerste helft van de
vorige eeuw in de gemeente Epe (9 november 1988
tijdens de jaarvergadering van Ampt Epe)
door G. Kouwenhoven 25

Publicaties

door Th. A. M. te Riele 31

